

Српски
витешки
КОД

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР (9)

УВОД (11)

І ПОЧЕЦИ ВИТЕШТВА (13)

- Древни јунак (14) • Антички херој (17) • Коњаник (19)
• Част и заклетва (23) • *In nomine Domini* (27)
• Христови војници (30) • Свети ратници (32)
• Порекло (37) • Небеско краљевство (39) • Трубадури (43)
• Пети елемент (46) • Владимир и Косара (51) • Крсташи у
Србији (54) • Краљ Бодин и Нормани (60) • Пут у
Јерусалим (63) • У Светој земљи (66) • Крсташки редови (72)

ІІ ВИТЕШТВО У СРБИЈИ (77)

- Непознати ратник (77) • Златна мамуза жупана Грда (82)
• На путу крсташа (86) • Срби и темплари (90)
• Барбароса (94) • Опрема крсташа (101) • Мач са
Пирлитора (105) • Стубови света (110) • На месту Тајне
вечере (114) • Призори са Сиона (120)

ІІІ НА КРАЉЕВОМ ДВОРУ (133)

- Заборављени гроб (133) • Обред (139) • Новак
Гребострек (143) • Витез луталица (145) • Пропаст
темплара (151) • Битка код Велбужда (154) • Турнири на
српском двору (156) • Двобој (165) • Царева гарда (170)

- Витез са села (175) ◦ Дечаџи штитоноше (178)
- Трећи витез (183) ◦ Витештво у уметности (186)
- *Књиџа о вишеишћу* (187) ◦ Жене-вitezови (189)
- Грбови (192) ◦ Дама у публици (195) ◦ Доба славе (201)
- Царство Словена (203) ◦ Марко Краљевић (207)
- Осмех Краљевића Марка (212) ◦ Бановић Страхиња (215)

IV КОСОВО (221)

- Победник (228) ◦ Званична верзија (237)
- Обилић (246) ◦ Царство небеско (250)

V ВИТЕЗ РЕДА ЗМАЈА (255)

- Портрет једне породице (258) ◦ Борба за наслеђе (262)
- Кнегиња (266) ◦ Брзо сазревање (270) ◦ Уз Марка Краљевића (271) ◦ Јуриш у срце битке (273)
- Бранковићи (282) ◦ Ангора (286) ◦ Црни оклопници (289) ◦ Одисејевом стазом (294) ◦ Оливерин повратак (302) ◦ Ђурађ (304) ◦ Ред змаја (307) ◦ Под знаком змаја (311) ◦ Човек са девет живота (312) ◦ Потомци Лазареви (318) ◦ До последњег даха (322)
- Ратник и књижевник (323)

VI ВИТЕШКИ КОД (329)

- Јелена Лазаревић (329) ◦ Змај Огњени Вук (336)
- Крај витештва (339) ◦ Наслеђе и моћ (342) ◦ Кодекс (345)
- Чојство и јунаштво (346) ◦ Жена-вitez (348)
- Српско витештво (353)

ЛИТЕРАТУРА (359)

О АУТОРУ (365)

ПРЕДГОВОР

Као наследник хероја старог доба, витез је јунак средњовековне епохе, али и целе наше цивилизације. Лик племенитог витеза столећима је био идеал коме су тежили владари, ратници и обични људи широм Европе. Његова снага садржана је у витешком кодексу који симболизује идеални узор људских врлина, својеврсни златни пресек човековог бића.

Друмовима средњовековне Србије такође су јахали витезови у сјајним оклопима, са шлемовима, великим копљима и штитовима на којима су се налазили њихови грбови. Поред турнира, двобоја и других витешких обичаја, који су код нас били развијени као и у другим деловима Европе, у себи су носили и нешто што је особено само за њихову традицију.

Најславнији хероји наших простора потичу из наслеђа српског витештва. Национални јунаци Јужних Словена Марко Краљевић, Милош Обилић, Бановић Страхиња или Стефан Лазаревић симболизују једно херојско доба, али и раздобље у коме су

створена највећа kulturna и духовна достигнућа Јужних Словена. Витештво је настало и достигло свој врхунац у средњем веку, па о њему највише говоре подаци из историјских списа, докумената, архива и других споменика. У то време рођена су и изворна начела европског витештва, која су се у Србији вековима очувала у народном предању. Ова књига представља први покушај да се пружи целовит приказ средњовековног српског витештва и да се оно упореди са витештвом у Европи. Због тога доноси доста нових сазнања која је било потребно поткрепити научним средствима, навођењем средњовековних извора и докумената, као и стручне литературе. Ипак, књига је намењена широј читалачкој публици, због чега је број напомена смањен, а може се у потпуности читати и без њих.

Литература у напоменама цитирана је тако да је прво наведено име и презиме аутора, затим назив његове књиге, а ако је у питању научни чланак, име чланка и назив и број часописа у коме је објављен, док су на крају наведени место и година издања, као и број странице на којој се налази садржај који се цитира. Поред напомена, на крају ове књиге налази се и списак препоручене и коришћене литературе.

УВОД

Основно значење средњовековног витеза, у војничком смислу, јесте да је он коњаник у оклопу. Овај ратник је носио најбољу опрему, наоружање и располагао је врхунском војничком вештином. Данас знамо да су такви средњовековни витезови постојали и на нашем тлу, најкасније од прве половине 14. века, односно од времена цара Душана.

Овај српски владар остао је упамћен као велики љубитељ витешких обичаја. На свом двору је организовао надметања и двобоје чије победнике је богато даривао, а у Дубровнику се сачувало сећање да је и сам волео да се огледа у ратничким играма. И после Душана крупна властела у земљи наставила је неговање ових традиција, да би у време деспота Стефана Лазаревића, крајем 14. и почетком 15. века, српски оклопљени коњаници остварили нека од највећих достигнућа војне вештине свога доба.

Сведочанства о сјајним оклопима, шлемовима, грбовима, организовању турнира на владаревом двору, али и широм земље, говоре да су ови обича-

ји у средњовековној Србији били веома заступљени. Њихове трагове налазимо у сачуваним делима из средњег века, архивима приморских градова, или међу археолошким налазима, натписима на надгробним споменицима и другим налазиштима. Сачували су се и поједини описи витешких двобоја за руку неке наше средњовековне даме, па чак и имена учесника тих средњовековних љубавних прича са наших простора. Ипак, средњовековно српско витештво носило је и дубља значења, која је такође могуће открити у сачуваним историјским изворима.

ПОЧЕЦИ ВИТЕШТВА

Витез представља ратника кога красе изузетне врлине, али осим ове уопштене представе, одређују га три основна својства. У војном смислу, то је коњаник који има оклоп и другу војну опрему, односно који се бори као тешки оклопник.

У друштвеном смислу појам витеза је од 11. века означавао најнижи, војнички слој племства у феудалној Европи. У средњовековној Србији најсличнији по свом положају били су им војници, слој ратника нижег порекла, а од 14. века властеличићи. Титула витеза, као и властеличића, била је племићка и могла се наслеђивати, али су њихови породични поседи најчешће били довољни тек да обезбеде ратну опрему и коња за учешће у владаревој војсци. Војна служба је била њихова главна улога у друштву, којом су заслуживали свој повлашћени положај.

Поред војног и друштвеног, треће својство које је одређивало средњовековног витеза био је његов кодекс, који је настао као скуп моралних правила

заснованих на општим етичким начелима хришћанства. С појавом првих витешких редова јављају се и јаснија правила понашања и пријема нових чланова, која су била најсличнија онима у црквеним монашким редовима. Чланови витешких редова су били анонимни, неговали су идеал сиромаштва и живот су посвећивали борби за своју веру.

ДРЕВНИ ЈУНАК

Средњовековно витештво почива на старијим ратничким традицијама и идеји о људским врлинама. Основно значење и суштина витеза јесте да је он јунак. Најстарија друштва су знала за ратнике, свештенике и трудбенике, а у овој друштвеној подели јунак је био изузетан ратник. Готово да нема људске заједнице која није имала свог јунака. Он је био носилац врхунских вредности друштва, чувар његовог поноса и узор младим члановима у сазревању.

Идеја о јунаку је дубоко урезана у људску свест, а јунак се налази и у средишту најстарије људске приче. У покушају да се открије најстарија прича наше цивилизације, она која се некада говорила или певала уз праисторијске ватре, упоређени су најстарији сачувани митови из свих крајева света како би се препознао њихов заједнички корен. Иако се веровало да су ове древне приче фантастичне и непредвидиве и да је у њима све могуће, показало се да су митови различитих култура широм света међусобно изненађујуће слични. Упоређивањем *Eйа о*

Гиліамешу, староиндијских веда, *Махабхарайе*, старогрчких митова, словенских скаски, викиншких сага и других најстаријих људских прича откривено је да се у њиховом корену налази прича о јунаку и његовом подвигу.

Древна прича о подвигу говори о јунаковој борби са непријатељем који је обично неко фантастично биће, најчешће змај који се може савладати само посебним оружјем као што је магични мач.

Занимљиво је да је ово откриће о заједничком пореклу митова и наслеђа људских заједница широм света, до кога су стигле историјске науке, поткрепљено и новијим резултатима природних наука, који су показали да готово сви људи на нашој планети потичу из једне заједнице и да су некада хиљадама година делили исту културу и језик.

До истог закључка до ког су дошле историјске науке, да је прича о јунаку најстарија прича наше цивилизације, стигли су и истраживачи у психологији. Карл Густав Јунг је установио појам колективног несвесног које постоји у сваком човеку. То је део наше подсвести који је исти код сваког човека, али не потиче из његовог личног животног искуства, већ представља заједничко знање које је наслеђено. У овом заједничком подсвесном наслеђу, које деле сви људи, Јунг је издвојио и неке конкретне појмове, односно ликове – архетипове.

Међу њима се, поред ликова Велике мајке, Мудрог старца и других, налази и Херој. Иако ова теорија није свугде у потпуности прихваћена, занимљиво је да се у пракси показала веома успешна и да на њој већ деценијама почивају савремена популарна култура и индустрија забаве.

АНТИЧКИ ХЕРОЈ

По свом пореклу витез је такође древни херој, али који је оплемењен како би постао јунак средњовековне епохе. Три основна стуба на којима почива европска култура јесу традиције античког света, односно старе Грчке и Рима, затим обичајно наслеђе новопридошлих народа, Германа и Словена, док трећи елемент представља хришћанство. Као један од кључних појмова своје културе, витез у себи носи елементе сва три темеља европског наслеђа.

Античка епоха је позната по херојима грчких митова као што су Херакле, Тезеј или Ахил. Поред ратничке опреме, наоружања, њих красе и посебне физичке особине, снага, брзина и вештина, као и карактерне особине неопходне за борбу, храброст и одлучност. Међутим, ови јунаци античких митова нису имали других посебних особина, па им се дешавало да понекад поклекну пред својом бурном природом. У наступу необузданог беса или повређене сујете, они су могли да прекрше морална начела свог времена или да учине какву другу неправду, али им се то, због њихове славе и моћи, обично праштало. Ова особина, да јунак себи може да допусти и оно што је осталим људима забрањено, тај својеврсни социјални комфор, односно привилегија, постала је чак и особина којом се потврђивала њихова изузетност.

Сличне особине као грчки митски хероји имају и јунаци из паганских традиција словенских и германских народа. Тако јунаци старогерманских

митова Беовулф или Сигурд, односно Зигфрид, као и они из старословенских традиција, попут Добриње Никитича или Крака, такође имају посебне физичке и карактерне особине које красе изузетног ратника. Али, као и антички и други древни хероји, они поседују и обичне људске слабости које њихову бурну природу наведу да понекад прекрше начела свог времена. У доба хеленизма и Римског царства јунак више није појединац, већ вођа, односно владар, попут Александра Великог или Цезара. У ово време јавља се и лик идеалног, непобедивог владара, који ће касније бити узор многим средњовековним владарима.

Попут јунака пре њега, и средњовековни витез је имао три основна својства ратника: опрему, односно наоружање, а затим физичке, као и карактерне особине неопходне за успех у борби. Али, како се наводи у *Књизи о витешком регу* из 13. века: „Сам избор, коњ, оружје и посед још увек нису довољни за ону високу почаст која приличи витезу.“ За разлику од хероја старог света, витеза је красило још једно важно својство – посебне особине његовог карактера. Биле су то моралне особине које су одликовале његов кодекс. С временом витез је израстао у јунака чија је духовна снага била важнија од физичке, ратника који је стекао и особине свештеника.

ХЕРОЈ

Реч херој постоји у готово свим језицима, а води порекло из старогрчког језика у коме има значење ратника посебних особина. Још старије порекло ове речи води нас до индоевропског корена *ser*, у значењу бранилац, заштитник. По томе је грчка реч херој слична латинској *servare* која означава браниоца. Њено значење може се повезати са ратницима који су штитили остале чланове друштва, или вероватније владара, чији су браниоци чинили његову ратничку дружину која је била и основ његове моћи.

Коњаник

Основни атрибут витеза био је његов коњ. У једном од најпознатијих средњовековних дела о витештву, *Књизи о виџешком регу* Рамона Љуља, каже се да је изабраник (витез) добио титулу по најплеменитијој животињи. Од латинске речи за коња *caballu*, настао је израз за витеза у романским језицима, италијански *cavaliere*, шпански *caballero*, француски *chevalier*, одакле је касније настала и енглеска реч за коњаника *cavalier* и витештво *chivalry*.

Словенска реч витез настала је од старословенске речи витб – плен, добитак. Сродна јој је и литванска

реч *vyti* – гонити непријатеља, која је касније означавала посебног, храброг ратника. У неким словенским језицима витез означава победника (пољски *zwyciezca*, чешки *vitez*), односно храброг ратника (руски витјаз, румунски *viteaz*). По значењу јој је сродна реч викинг код северних Германа, а сматра се да из истог корена потиче и назив за сеоско племство на старопруском језику, *waiting, weiting, witing*.¹

С временом, већина словенских језика усвојила је немачку реч *ритер*, али је у српском, као и у свим околним словенским језицима, остала реч витез, која означава посебног ратника и има исто значење као *knight* у енглеском, односно *ritер* у немачком.

И стари Римљани имали су посебан слој коњаника који су припадали нижој аристократији, екви-те (*equites*). У раносредњовековној Европи најистакнутији коњаници су чинили пратњу владара и истакнутих феудалаца. Из тог времена потичу и подаци о ратничким играма на двору франачког цара, из 843. године, које се сматрају претечом будућих витешких турнира. Било је то доба када је највећи део континента покушавао да на рушевинама античког света изгради нове темеље своје културе и цивилизације. Старим, прањавим римским друмовима крстарили су војничке дружине у служби различитих великаша, док су обалама Западне Европе господарили ратници са севера Викинзи. Владари су најчешће били неписмени и насилни, а у друштву у коме је нестало правде спорови се нису решавали по закону, већ силом оружја.

¹ F. Miklošič, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien 1886, 393.

У ово доба феудалне анархије црква је постала главни чувар културе, а ретки преостали учени људи склањали су се иза високих бедема манастира. Под утицајем цркве одиграла се и важна промена којом је традиционална подела западног друштва на слободне људе (*liberi*) и слуге (*servi*) замењена оном на војнике (*milites*) и сељаци (*rustici*). Тако су начела робовласничког друштва коначно напуштена, што је била и заслуга хришћанства које је заступало начело једнакости људских душа.

Слабост државе и безвлашће коначно су у 10. веку довели до црквених реформи које су започеле у Манастиру Клинију, у Француској. Под утицајем тих реформи 989. године одржан је црквени сабор у Аквитанији, на југу земље, на коме је први пут проглашено правило Божјег мира. Оно је забрањивало нападе на свештенике у храмовима и око њих недељом и црквеним празницима, а за прекршиоце је следила духовна казна и изопштење из цркве. Показало се да је ово имало утицај на локалне великаше који у рату нису презали ни од чега, али зато никако нису желели да буду изопштени из заједнице, док је црква на овај начин штитила своје људе и имовину.

Ускоро је и у другим деловима царства проглашавано правило Божјег мира (*pax Dei*), чија се заштита с временом проширила на све ненаоружано становништво. Током 11. века црква је и у другим земљама организовала саборе на којима је локално племство, које је чинило главнину тадашњих војски, пред окупљеним народом, свештеницима и великашима давало заклетву да неће нападати црквене и друге људе.

Полагање заједничке заклетве будило је код ових ратника не само личну одговорност већ и колективну свест о припадности посебној друштвеној групи која се позивала на своју част. Било је то зрнце из кога ће се с временом развити витешки кодекс.²

ЧАСТ И ЗАКЛЕТВА

Из ове јавно изговорене речи, и обавезе која је иза ње стајала, развила се идеја о ратнику који се поносио својом чашћу. Управо у 11. веку у европској књижевности и култури латинска реч *miles* престаје да означава обичног војника и почиње да се преводи као витез. Тако се најпре у Прованси и суседним областима јужне Француске родила свест о ратнику који више није био само добар војник, већ и добар човек. Иако се по питању његових манира и даље готово ништа није променило, ратник је сада желео да га сматрају за племенитог човека и витеза, а нема сумње да је и његова околина била нестрпљива да коначно упозна и ту страну његове личности.

До средине 11. века, витезови су постали друштвени сталеж нижег племства које је било у служби крупног племића или самог владара. Њему су полагали заклетву да ће ратовати за њега као коњаници и да ће бити у његовој пратњи када он то буде тражио. Заузврат, добијали су мали посед сопствене земље који је остајао у наслеђе њиховим породицама.

² Ф. Кардини, „Ратник и витез“, у: Ж. Ле Гоф, *Човек средњеј века*, Београд 2007, 86–87.

Занимљиво је да и из српских земаља потиче један до сада непознат, врло рани помен израза *miles*, и то управо у значењу нижег војничког племства, витезова. У једном локалном латинском документу из 11. века помињу се ови витезови у пратњи кнеза Јакова, владара раносредњовековне српске кнежевине Неретљана (*Jacobum marianorum ducem*). Неретљани или Пагани, односно Марјани, како су себе најчешће називали, били су српско племе које је живело уз јадранску обалу близу ушћа реке Неретве, као и на острвима.

НЕРЕТЉАНИ

Неретљани су били једна од неколико најстаријих српских кнежевина. Насељавали су уску територију дуж јадранске обале, између Сплита и реке Неретве, као и велика средњојадранска острва, Хвар, Брач, Корчулу и Мљет. По речима византијског цара-писца Константина Порфирогенита, из средине 10. века, они су се доселили у ове крајеве кад и остали Срби, а „Пагани се зову због тога што ни су примили крштење у оно време када су покрштени сви Срби“³

У изворима се први пут помињу почетком 9. века, у време борби које су во-

³ Византијски извори за историју народа Југославије, том II (Б. Ферјанчић), Београд 1959, 64.

дили са Венецијом на мору. Њихову највећу снагу представљала је јака флота бродова, којом су често гусарили и чинили препаде широм Јадрана. Како су се Зета, Травунија, Захумље и друге српске земље временом уједињавале, тако су се и Неретљани од 11. века најпре нашли у оквиру државе краља Бодина, а затим, у 12. веку, државе Стефана Немање и његових наследника, у којој је њихова територија носила име Крајина јер се налазила на крајњој југозападној граници Србије.

Неретљански кнез Јаков је 1080. године дошао у област Пољица, у околини Сплита, како би пресудио у спору око неког манастирског земљишта. У сачуваном тексту пресуде као присутни сведоци наводе се кнежев ризац (*risarus*), односно писар по имену Завида и многи витезови (*militibus*) у његовој пратњи.⁴ Завидина титула је наведена у свом словенском облику ризац (писар, ризничар), док је израз милес превод неке словенске титуле, вероватно војника, која је позната из других српских извоара. Међутим, без обзира на то коју су тачно словенску титулу носили ови ратници из кнежеве пратње,

⁴ F. Rački, *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagreb 1887, 128. V. Novak, P. Skok, „Supetarski kartular“, *Djela JAZU*, Zagreb 1952, 171-172. М. Алексић, „Неретљани, заборављено српско племе“, *Архе* 1, Београд 2006.